

Arı, M. T. (2024). “Fergana Vadisi’nde İ Topraklar (Anklav) Sorunu Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İş Birliğini Ne Yönde Etkiler? Voruh Örneği”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (1), 103-116.

Arařtırma Makalesi

FERGANA VADİSİ’NDE İ TOPRAKLAR (ANKLAV) SORUNU ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ İŞ BİRLİĞİNİ NE YÖNDE ETKİLER? VORUH ÖRNEĞİ*

How Would the Enclave Problem in the Fergana Valley Affect the Cooperation Among the Central Asian Countries? The Voruh Case Study

M. Türker ARI**

Öz

Bu alışmada, Fergana Vadisi’nde günümüzde iç topraklar sorunlarından biri olan Voruh bölgesi inceleneyecektir. Tarihsel bir perspektifle ele alınan ilk bölümünde Sovyetler Birliği’nin ilk yıllarında Orta Asya’daki Sosyalist Cumhuriyetlerine dair sınır ve toprak düzenlemelerinin nasıl yapıldığı ortaya konulacaktır. Bilahare, iç topraklar kavramının hukuki veçheleri gözden geçirilecektir. Ayrıca, Voruh iç topraklarındaki çatışmaların nedenleri ve bölgesel yansımaları üzerinde durulacaktır. Nihayet, Voruh örneğinden yola çıkarak, Orta Asya Cumhuriyetleri arasında iç topraklar meselesinin önümüzdeki dönemde iş birliğini ne yönde etkileyebileceğine dair değerlendirme sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Fergana Vadisi, Tacikistan, Özbekistan, Voruh, Anklav, Sovyetler Birliği, Orta Asya.*

Abstract

This article examines the Voruh region, which is amongst the problematic enclaves in the Fergana Valley. This article first discusses, from a historical perspective, the jurisdictional and territorial arrangements made during the period of Socialist Republics in Central Asia, in the early years of the Soviet Union. This article subsequently revisits the legal concept of an ‘enclave’ and analyses the causes and regional repercussions of the conflicts surrounding the Voruh enclave. The final part of this article presents an evaluation as to how the enclave issue — illustrated through the Voruh case study — may affect the cooperation between Central Asian Republics in the future.

Keywords: *Fergana Valley, Tajikistan, Uzbekistan, Voruh, Enclave, Soviet Union, Central Asia.*

* Makalede belirtilen görüşler, yazarın mensubu olduğu Dışişleri Bakanlığı’nı bağlamamaktadır.

Geliş Tarihi / Received: 21.02.2024, Kabul Tarihi / Accepted: 15.06.2024. <https://doi.org/10.58640/asyar.1440814>

** Yüksek Lisans Mezunu, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, mustafaturkerari@gmail.com, ORCID ID:<https://orcid.org/0009-0007-4657-1916>

Giriş

Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarında (1924-29) Orta Asya'da yapılan sınır düzenlemelerinde hangi gerekçelerin gözetildiği, etnik temelli bir yaklaşım bulunup bulunmadığı, coğrafi mi, yoksa kültürel kriterlerin mi esas alındığı halen bir tartışma konusudur. Bununla birlikte, sınır düzenlemelerinin Moskova tarafından ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini oluşturmak nihai amacıyla yapıldığına dair bir kanaat mevcuttur (Gabdulhakov, 2014: 1). 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi sonucunda Avrupa'da istediğini alamayacağını anlayan Rusya, bu tarihten itibaren Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelmiştir (Yürük, 2023: 339). Bu çerçevede, Orta Asya'ya 1865 yılından itibaren hâkim olma çabası içerisinde bulunan Ruslar, Ekim Devrimi'yle iktidarı ele alan Bolşevik yönetimiyle birlikte 1920'den itibaren Orta Asya'da "Sovyetleştirme" sürecine girmiştir. Bu politika, Çarlık Rusyası'nın bölgede uyguladığı "Ortodokslaştırma" politikasından farklıdır (Kaya, 2012: 362).

Roy'a göre, sınır düzenlemeleriyle cumhuriyetlerin belirli düzeyde zayıf kalmaları hedeflenmiştir (Roy, 2000: 109). Böylece aralarında çıkabilecek sınır çatışmalarında adeta Moskova'ya bağlı ve bağımlı olmaları öngörülmüştür. Sınırlarla sürekli oynanması cumhuriyetlerde zayıflığa yol açmıştır. Bu dönemde çizilen sınırların henüz gerçek tarihinin yazılmadığı ileri sürülmektedir (Roy, 2000: 110). Toprakların bu olağan dışı şekilde bölünmesinin Sovyet rejiminin "böl ve yönet" anlayışının ürünü olduğuna dair genel bir kanaat mevcuttur. Joldoshev'a göre, Devrim sonrasında Orta Asyalı komünistler arasında bir siyasi söylem ortaya çıkmış ve etnik kökene dayalı ulusallaşmaya matuf olmuştur. Mevcut siyasi gerçekleri yansıtan bu söylem, toplum gruplarını kavramsallaştırmış ve bu kavramsallaştırma da sınırların çiziminde etkili olmuştur (Joldoshev, 2013: 123). Fergana Vadisi, kendisine özgü coğrafi yapısı nedeniyle bu yaklaşımdan nasibini almıştır (Cental Asia Caucasus Analyst, 2021). Sovyet yönetiminin idari düzenlemelerle güttüğü diğer bir amacının da Orta Asya'da Sovyet yönetimine tehdit olarak değerlendirilen dilsel (Türk) ve dinî (İslam) bütünlüğün ortadan kaldırılması olduğu düşünülmektedir (Arynova, Schmeier, 2021: 10). Roy, Panislamizm'e karşı etnisiteden istifade edildiğini ileri sürmektedir (Roy, 2000: 89). Orta Asya'da adeta bir ulus inşası projesi yürütülmüş, Rus antropologlar, tarihçiler, dilbilimciler bu süreçte rol almışlardır (Arynova, Schmeier, 2021: 11). Aksakal'a göre: "bölge halklarının - hiçbir zaman var olmamış - özgün tarihleri ve dilleri inşa edilmiştir" (Aksakal, 2009: 24). Fitzpatrick, Müslüman Orta Asya'nın Rus olmayan bölgelere entegrasyonundan bahsetmektedir (Fitzpatrick, 2022: 51).

1860-1920 döneminde Rusya tarafından ele geçirilen Orta Asya Cumhuriyetlerinin 1990 yılından itibaren bağımsızlıklarını kazanmaları ve sınırlarının belirlenmesine yönelik çabaları azınlıklar sorununu gündeme getirmiştir. Sovyet halklarına kültürel hegemonyanın dayatılıp dayatılmayacağı 1920'lerde bir meseleyken, 1990 sonrası dönemde, özellikle Fergana Vadisi'ndeki ülkelerdeki (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) azınlıklar açısından, bu konu "iç topraklarda" (anklavlarda; İngilizce enclave) yaşayanlar için yeniden bir gündem maddesi haline gelmiştir. Ancak bu defa meselenin silahlı çatışmaya varan boyutları vardır. Bununla birlikte, Orta Asya Cumhuriyetleri iç topraklarda yaşayan nüfusu güncel iç politika- dış politika gündemine göre birlik ve bütünlük sembolü olarak görebilmekte veya diğer ülke nezdindeki nüfuzlarının bir unsuru olarak değerlendirebilmektedirler (Beissinger, 2011).

Arynova ve Schmeier'in Toktomushev ve Kurmanalieva'dan aktardığına göre, Sovyet merkezi hükümetlerinin 1920'lerde önceliği tarım olmuştur (Arynova, Schmeier, 2021: 11). Bu yöndeki politikalar Fergana Vadisi'ndeki göçebelerin yerleşik hale getirilmesini de icbar etmiştir. Göçebelerin hareketleri kısıtlanmıştır. Bölgedeki Kırgız göçebe grupların sahip oldukları canlı hayvanlara el konulmuş ve bunlar Sovyetler Birliği'nin çiftliklerine aktarılmıştır. Göçebe Kırgızlar bakımından zorla kolektifleştirme ve yerleştirme, en önemli dönüşüm süreci olmuştur (Joldoshev, 2013: 113). Bazı Kırgız göçebe gruplar Isfara Nehri boylarına yerleştirilmiştir. Bu bölgelerde geleneksel olarak Tacik nüfus yaşamaktadır. Kırgız göçebelerin bölgeye yerleştirilmesi neticesinde 58 Kırgız köyü oluşturulmuştur. Voruh bölgesindeki çatışmalarda adları sıklıkla haber bültenlerinde geçecek olan Kapçagay (İngilizce Kapchagai), Aksay (İngilizce Aksai) ve Samarkandek bu Kırgız köyleri arasındadır. Yine Voruh bölgesinde bir çatışma öznesi olan Tortkul su rezervuarı da hayvancılığı bırakmak zorunda kalan ve 1920'lerdeki yeni dönemlerinde tarımla uğraşan Kırgız çiftçilerin topraklarını sulamaları için inşa edilen bir tesistir. Avazbekov ile Holiki ve Rahimov'un keza Arynova ve Schmeier tarafından aktarılan incelemelerine göre, 1939, 1969, 1974 ve 1989 yıllarında Isfara Nehri bölgesindeki Kırgız-Tacik

gerginliklerinin temelinde toprak ve su paylaşımı vardır. Tacik köy halkı, Kırgızları “Tacik topraklarını” işgal etmek ve “Tacik sularını” kullanmakla itham etmişlerdir (Arynova, Schmeier, 2021: 11). Yerleşik hayata zorunlu geçiş, sadece Fergana Vadisi bölgesinde değil, Kazakistan’da da toplumsal tepki yaratmış ve Çin’e geçişler görülmüştür (Fitzpatrick, 2022: 71).

Sovyetler Birliği Döneminde Fergana Vadisi’nde yaşanan gerginliklere Sovyet makamları gerektiğinde müdahalede bulunmuştur. Komünist Parti, Orta Asya’daki birçok altyapı projesini merkezden planlamış ve yönetmiştir. Cumhuriyetler arasındaki ihtilafları çözüme kavuşturmuştur (McGlinchey, 2021). Orunbay’a göre, 1960’larda Tacik çiftçilerin Kırgızların buldukları bölgelere doğru tarımsal faaliyetlerini genişletmeleri üzerine yaşanan ihtilaf sonucunda bir komisyon kurulmuş ve ihtilaf konusu topraklar ikiye bölünmüştür. Voruh iç topraklarına bitişik Aksay bölgesine böylece Kırgızlar yerleştirilmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra da bölgede çizilen idari sınırlar ulusal sınırlara dönüşmüş ve her iki tarafça da üzerinde hak iddia edilen topraklar ortaya çıkmıştır (Arynova, Schmeier, 2021: 11).

Fergana Vadisi’nin önemi, günümüzde sadece Orta Asya bakımından değildir. Daha geniş bir coğrafi perspektiften bakıldığında, enerji koridorları, bağlantısallık ve ticaret yolları açısından bu bölge stratejik önemi haizdir (Singh, 2023). Fergana Vadisi’ndeki çatışmalar ve gerginlikler yakından takip edilmektedir.

Çalışmamızın ilk bölümünde Sovyetler Birliği’nin ilk yıllarında Orta Asya’daki Sosyalist Cumhuriyetlerine dair sınır ve toprak düzenlemelerinin nasıl yapıldığı incelenecektir. Bilahare, iç topraklar kavramının hukuki veçheleri ele alınacaktır. Ayrıca, Voruh iç topraklarındaki çatışmaların nedenleri ve bölgesel yansımaları üzerinde durulacaktır. Nihayet, Voruh örneğinden yola çıkarak, Orta Asya Cumhuriyetleri arasında iç topraklar meselesinin önümüzdeki dönemde iş birliğini ne yönde etkileyebileceğine dair değerlendirme sunulacaktır.

SSCB’de İç İdari Sınırların Belirlenmesi ve SSCB’nin Dağılması Sonrası Orta Asya’da Sınırlar

İç toprakların ortaya çıkış sürecinin anlaşılabilmesi amacıyla Sovyetler Birliği’nin ilk yıllarında idari sınırların nasıl oluştuğuna dair kısa bilgi sunulmasında yarar görülmektedir.

Orta Asya’da sınırların 1917 Ekim Devrimi’nden sonra Bolşevik yönetim, Orta Asya’da Türkistan Sosyalist Federal Cumhuriyeti’ni (TSFC) kurmuştur. TSFC’nin yetki alanı Buhara ve Hive’ye genişletilmiştir. Bilahare, Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyetleri tesis edilmiştir. Bugünkü Kazakistan sınırları içinde 1920 yılında Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu bölgede Moskova tarafından 1924-1936 döneminde idari reformlar yapılarak yeni Sovyet Cumhuriyetleri ihdas edilmiştir. 1924 Ekim ayında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Tacikistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde teşkil etmiştir. Roy’a göre: “Özbek ve Tacik kültürleri birbirlerine çok yakındır”. Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti içinde kurulan Kara-Kırgız Özerk Bölgesi ise 1925 Mayıs ayında Kırgız Özerk Bölgesi olmuştur. Şubat 1926’da Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti statüsüne yükseltilmiştir. 16 Şubat 1925 tarihinde, Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Karakalpak Özerk Bölgesi ihdas edilmiştir. Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti, 1925 yılında Kazakistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır. Bugünkü Türkmenistan’ın kuzeyinde, Özbekistan’ın ise batısında bulunan Karakalpak Özerk Bölgesi, 1930 yılında Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmış, 1932 yılında ise Karakalpak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. 5 Aralık 1932 tarihinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bünyesine katılmıştır (Jasutis, 2021: 78).

Cumhuriyetlerin ve bölgelerin statülerinin değiştirilmesine dair idari yeniden düzenleme süreci 1920’lerin sonunda devam etmiştir. Nitekim, Tacikistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinden ayrılmış ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. 1936 yılında da Kazakistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgızistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti sırasıyla Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline gelmiştir (Jasutis, 2021).

1920 ve 1930'lu yıllarda yapılan ve toprak kullanımı, sulama imkanları, ekonomik kârlılık, etnografya, siyasi ve toplumsal çıkarlar gözetilerek, ancak etnik yapı göz ardı edilerek gerçekleştirilen yukarıda bahse konu toprak ve iç idari sınır düzenlemeleri, cumhuriyetler arasında gerginliklerin ve iç topraklar meselesinin de doğmasına yol açmıştır. Örneğin Taşkent'i hem Kazakistan hem de Özbekistan başkent olarak talep etmişlerdir. İdari sınırların yeniden düzenlenmesi, Oş (İngilizce Osh), Gülç (İngilizce Gulch), Çimbay (İngilizce Chimbay) bölgelerinde Özbek, Tacik ve Kırgız gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Amu Derya Nehri havasındaki Ürgenç (İngilizce Urgench) bölgesinde Özbek ve Türkmen gruplar arasında çatışmalar görülmüştür. Benzer şekilde, Pamir bölgesinde Tacikler ve Kırgızlar arasında, Mangışlak (İngilizce Mangyshlak) ve Krasno Vodstvo bölgelerinde ise Kazaklar ve Türkmenler arasında çatışmalar kaydedilmiştir. Semerkant ve Buhara'nın Özbekistan'a dahil edilmesi diğer bir gerginlik unsuru olmuştur (Jasutis, 2021: 78-79).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, yukarıda izah edilen sınır düzenlemelerinden kaynaklanan sorunların giderilmesi amacıyla ülkeler diplomatik çabalar sarf etmişlerdir. Ancak Fergana Vadisi'ndeki çatışmaların önüne geçilmesi mümkün olamamıştır. Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki bazı sınır bölgelerinde hudutların belirlenmesi amacıyla çekilen hatlar bazı evleri ikiye bölmüş, evin yarısı bir ülkede, diğer yarısı da diğer ülke topraklarında kalmıştır (Gabdulhakov, 2015). Bu üç ülke, bağımsızlıklarından sonra birbirleri arasındaki kara, deniz, hava, enerji ve su bağlantısallığını tedricen kaybetmişlerdir (Baizakova, 2017: 223).

Özbekistan ve Kırgızistan, 2017 yılında toprak değişimi temelinde görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Oş bölgesinde 2019 Eylül ayında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre, Kırgızistan 407 hektar araziye (Kerkidan su rezervuarı dahil) Özbekistan'a vermeyi kabul etmiştir. Karşılığında da Özbekistan'dan Aravan bölgesinde Gülbahar köyü yakınlarından aynı büyüklükteki araziye kendi topraklarına katmıştır. Kırgızistan, benzer bir beklentiyle 2019 Aralık ayında Tacikistan'la görüşmeleri (yeniden) başlatmıştır (Jasutis, 2021: 11). Esasen iki ülke, 2002 yılından itibaren bu sınır düzenlemelerine ilişkin görüşmeleri yapmaktadır (Silvan, 2021). Ancak Batken bölgesindeki iç topraklar bakımından bugüne kadar herhangi bir gelişme sağlanamamıştır.

Sınır meselelerinin halledilememesi, McGlinchey'e göre, Rusya'ya bir arabulucu olarak ilave nüfuz kazandırmaktadır (McGlinchey, 2021). Nitekim, bugün de sınır anlaşmazlıkların çözülmesi için Rusya zamanında yapılmış düzenlemelere ilişkin belgelere başvurulmaktadır. Bu belgeler, özellikle iç topraklar açısından değerli bilgiler içermektedir.

Bu noktada, iç topraklar konusunun daha ayrıntılı incelenmesi gerekmektedir.

“İç Topraklar” Tanımı ve Fergana Vadisi'ndeki Durum

“İç toprak” (İngilizce enclave) ve “dış toprak” (İngilizce exclave), hukuki statü yaratan kavramlardır. Bir devletin, başka bir devletin ülkesindeki topraklarıdır. Bu toprakların coğrafi konumlarına göre jeopolitik veya jeostratejik önem taşımaları mümkündür. Bir devletin (“A” diyelim), bünyesinde bulunan diğer devlete (“B” diyelim) ait toprak, A devleti bakımından bir iç toprak, B devleti bakımından ise dış toptaktır.

İç toprak ibaresinin, Latinlerin Fransızlara verdiği topraklara atıfla 13. yüzyıldan itibaren (“inclavatus” - in/en içinde; clavis ise anahtar anlamında) kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu ibareye, 14 Şubat 1526'da yapılan Madrid Antlaşması'nda da rastlanmıştır. İngilizce ve Almanca diplomatik yazışma dillerine ise 19. yüzyıldan itibaren girdiği tespit edilmiştir. 20. yüzyılda ise İsviçre'ye atıfla, savaş mağduru Avrupa'da barışın hüküm sürdüğü iç topraklar kullanılmıştır (Rozhkov-Yuryevsky, 2013: 114).

İç toprakların ve dış toprakların farklı coğrafi durumları vardır. İç topraklar bağımsız bir devlet de olabilir. Yarı-iç toprakların (İngilizce semi-enclave) denize veya göle kıyısı bulunabilir. Buradan dış dünyaya çıkışı olabilir. Dış topraklar ise mutlaka bir devlete ait toprak parçasıdır. Birden fazla devletin toprakları tarafından çevrelenmiş olabilir (Rozhkov-Yuryevsky, 2013: 116). Başka bir devletin ülkesinde bulunan iç topraklara “tam iç topraklar” (İngilizce complete enclaves) denir. Kırgızistan topraklarındaki Tacik Voruh iç toprağı bu bağlamda bir örnek teşkil eder.

İç topraklar konusunda, toprakları bünyesinde bulunduran devlet ile toprakların üzerinde egemen olan devlet arasındaki ilişkiler önem taşımaktadır. Evgeni Vinokurov tarafından geliştirilen bir teoriye

göre (a) iç topraklarda yaşayan halk, (b) iç toprakları bünyesinde bulunduran devlet ve (c) iç topraklar üzerinde egemen olan devlet arasında üçgensel bir ilişki mevcuttur (Gabdulhakov, 2015: 6).

Öte yandan, Orta Asya'daki iç topraklar konusuna ülkelerin genellikle beş nedenden ötürü önem verdikleri anlaşılmaktadır (Gabdulhakov, 2014: 2). İlk neden, iç toprakları kabul eden devletin bir eyaletinin ana yol güzergahlarında bulunması halinde devletler arasında gerginlik yaşanabilmektedir. İkinci neden, iç topraklarda yaşayan nüfusun etnik bileşimidir. Farklı etnik gruplardan oluşan iç topraklarda yaşanabilecek çatışmalar, etnik grupların mensup oldukları devletler arasında da gerginliğe neden olabilmektedir. Üçüncü neden, iç topraklardaki doğal kaynakların kullanım haklarıyla ilgilidir. Bu konuda net bir düzenleme yapılmamış olması halinde, örneğin bir nehir söz konusuysa (Voruh-Isfara Nehri gibi) memba ve mansap ülkeler arasında sıkıntılar yaşanabilmektedir. Dördüncü neden, üçüncü nedene bağlı olarak gelişen iç topraklardaki sosyoekonomik durumdur. İşsizlik dağılımında etnik gruplar arasında veya iç toprakların sınırlarındaki diğer devletin yerleşim merkezlerindeki halk arasında gelir dağılımında veya ekonomik imkanlar bakımından bir dengesizlik mevcutsa, ilgili devletler arasında keza sorunlu ilişkiler gelişebilir. Beşinci neden, iç toprakların tarihiyle ilgilidir. Sınırların ne şekilde çizilmiş olduğu, devletler arasındaki ikili ilişkilerin olumlu veya olumsuz seyrini etkileyebilir (Kırgızistan-Özbekistan ilişkilerinde iç topraklar bir iş birliği unsuru olurken, Kırgızistan-Tacikistan ilişkilerinde bir gerginlik kaynağıdır).

Fergana Vadisi'nde sekiz bölgede iç toprak bulunmaktadır. Yaklaşık 100 bin kişinin yaşadığı iç toprakların en büyükleri, Kırgızistan'daki Tacik iç toprakları olan Sarvak ve Voruh ile keza Kırgızistan'daki Özbek iç toprakları Soh ve Şahimerdan'dır. Fergana Vadisi'ndeki iç topraklara ilişkin güncel veriler şöyledir:

Tablo 1.

İç Toprak	Ülke	Yer	Nüfus	Etnik Yapı
Barak	Kırgızistan	Özbekistan	600	%100 Kırgız
Çonkara (Chonkara)	Özbekistan	Kırgızistan	0	Hayvancılık için kullanılan arazi
Zangail (Dzhangail)	Özbekistan	Kırgızistan	0	Hayvancılık için kullanılan arazi
Sarvak	Tacikistan	Özbekistan	400 – 2.500	%99 Özbek, %1 Tacik
Şahimerdan (Shakhimardan)	Özbekistan	Kırgızistan	5.000	%91 Özbek, %9 Kırgız
Soh (Sokh)	Özbekistan	Kırgızistan	25.000-70.000	%99 Tacik, %1 Kırgız
Voruh (Vorukh)	Tacikistan	Kırgızistan	10.000-30.000	%95 Tacik, %5 Kırgız
Kayragaç (Kayragach)	Tacikistan	Kırgızistan	150	%100 Tacik

Kaynak: (Shultz, 2021).

Fergana Vadisi'ndeki iç toprakların genellikle arazilerin konuşulan dile göre dağıtılmasıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir. Örneğin, Barak köyünde ağırlıklı olarak Kırgızca konuşulduğundan, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verildiği ileri sürülmektedir. Halbuki Barak, coğrafi olarak Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndedir. Şahimerdan, kültürel açıdan Özbek'tir ve Özbek idaresine verilmiştir. Soh'ta ise Tacik halkı yaşar. Tacik Özerk Sovyet Cumhuriyeti 16 Ekim 1929'a kadar Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlıydı. Tacikistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü almıştır. İddialar, Soh'un tarımsal üretim nedeniyle Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne kiralandığı yönündedir (Gabdulhakov, 2015: 3). Özbekistan ve Kırgızistan, farklı Sovyet belgelerine atıfla Soh üzerinde hak iddia etmiştir. Kırgızistan ve Tacikistan arasında bugün 971 (resmî açıklamalara göre 975) kilometre uzunluğunda ortak sınır bulunmaktadır. 2022 yılı itibariyle sınırların yaklaşık %60'ı üzerinde mutabakat sağlanmıştır (Baizakova, 2017: 228). Kırgızistan resmî açıklamalarına göre 2022 yılı itibariyle 504 kilometre üzerinde mutabakata varılmıştır (Gupta, 2022). İhtilafli sınır bölgeleri Isfara Nehri'nin suladığı vadi bölgesindedir. Arynova ve Schmeier'in Kurmanalieva ile Holiki&Rahimov'dan aktardığına göre, sınır ihtilaflarının kökeninde, Özbekistan ve Tacikistan hükümetlerinin farklı haritaları dayanak almaları yatmaktadır. Tacikistan'ın temel aldığı 1928 yılındaki bir haritaya göre, Voruh ve Mücavir bölgeleri Tacikistan'a aittir ve hiçbir zaman bir iç toprak olmamıştır. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne kiralanmıştır (Arynova, Schmeier, 2021: 9).

1940'larda yedi yıllık bir süre içinde Voruh iç toprakları Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne geçmiştir (Shultz, 2021). Nitekim, 1950'li yıllardaki haritaların ise, Voruh'un Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde bir iç toprak olduğunu gösterdiği bildirilmekte olup, Kırgızistan bu nedenle 1958-59 ve 1989 haritalarının esas alınarak sınırların yeniden belirlenmesini talep etmektedir. Tacikistan, bahse konu belgelerin onaylanmadığını belirterek, hukuken geçerli olmadığını ve dolayısıyla sınır görüşmelerine dayanak teşkil etmeyeceğini bildirmektedir (Arynova, Schmeier, 2021: 99).

Fergana Vadisi'ndeki temel sorunlardan birisi, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, Sovyetlerin elindeki geniş çiftliklerin ve meraların da akıbetinin belirsiz hale gelmesidir. Çiftlikler ve meralar ailelerin büyüklüğüne göre bölüştürülmüştür. 1924-1991 arasında Tacikistan Sovyet yönetimi, "Sovyet dayanışmasıyla" Fergana Vadisi'ndeki bazı dağlık bölgeleri hayvanların otlatılması amacıyla Kırgız Sovyet yönetimine tahsis etmiş veya kullanım hakkı (lease) vermiştir. Bu bölgelere Kırgız aileler yerleşmeye başlamıştır (Baizakova, 2017: 223). Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten (1991) sonra ise bölüştürülen toprakların özelleştirilmesi uygulaması başlatılmıştır. Tacikistan'da ise bu süreç 1999'da uygulamaya konulmuş, bu tarihe kadar topraklar devletin mülkiyetinde bulunmuştur. 2009 yılında Kırgızistan yeni bir Kırsal Arazi Kanunu kabul etmiş, Kırgız meralarının yabancılar tarafından kullanılmasını ve kiralanmasını yasaklamıştır. Bu kanun hem Kırgız topraklarını kullanan Tacikleri hem de topraklarını kiraya veren Kırgızları mağdur etmiştir. Toplumsal gerginlikler baş göstermiştir (Arynova, Schmeier, 2021: 14). Ticaret Samarkandik (İngilizce Samarkandyk), Çorkuh (İngilizce Chorkukh) ve Şurab (İngilizce Shurab) köylerinin bulunduğu bölgelerde olumsuz etkilenmeye başlamıştır (Baizakova, 2017: 229).

Kırgızistan ve Tacikistan, bugün düşük Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) sahip ülkelerdir (2022 verilerine göre, Kırgızistan 10,9 milyar ABD Doları; Tacikistan 10,5 milyar ABD Doları) (Dünya Bankası, 2022). Her iki ülke de yoğun olarak hayvancılığa bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olduklarından, meralar ve tarım arazileri stratejik değerdedir. Su kaynaklarına hakimiyet hem tarımsal arazinin sulanması hem de enerji üretimi bakımından önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya Cumhuriyetleri 1992 yılında imzaladıkları Alma-Ata Anlaşmasıyla su yönetimi konusunda Sovyet döneminde belirlenen statükonun muhafaza edilmesini kararlaştırmışlardır. Buna göre, memba ülkeler (İngilizce upstream) ülkeler olan Kırgızistan ve Tacikistan kış aylarında su rezerve edecekler ve tarım üretimi döneminde mansap (İngilizce downstream) ülkeler olan Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'a su vereceklerdir. Karşılığında da enerji üretimi için bu ülkelerden yakıt alacaklardır. Kırgızistan ve Tacikistan kış aylarında enerji kesintileri yaşadıklarından, su yönetimini değiştirmişler ve nehirler üzerinde hidroelektrik santrali kurmuşlardır (Arynova, Schmeier, 2021: 3).

Isfara Nehri, bu bağlamda önemli bir konumdadır. Siriderya Nehri'nin Fergana Vadisi'ndeki önemli bir koludur. Fergana Vadisi'nde 3240 kilometrekarelik bir ovayı sulamaktadır. Kırgızistan'ın Aksu buzullarından doğmaktadır. Siriderya'nın Fergana Vadisi'nden çıkışında en yüksek debisine

(Muhammedcanov, 2009) katkıda bulunmakta, Voruh iç topraklarından geçerek, Tacikistan'a ulaşmaktadır. Voruh'a bitişik Kırgız topraklarında 1970'li yıllarda yapılan, 90 milyon m³ su tutma ve 9 bin hektar araziye sulama kapasitesine sahip Tortkul rezervuarını doldurmaktadır. Isfara Havzasındaki nüfusun %74,3'ü bu nehrin suladığı tarım topraklarından geçimini sağlamaktadır. 11 Nisan 1980 yılında Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında imzalanan SSCB Fergana Vadisi Su Kaynakları Dağıtım Protokolüne göre, bu ülkeler Isfara suyundan sırasıyla %55, %33 ve %8 oranında yararlanacaklardır. Bilimsel çalışmalar, Isfara Nehri'nin su debisinde veya Tortkul rezervuarının su depolamasında herhangi bir azalma olmadığını, bölgedeki su kaynaklı sorunların kötü yönetimden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sulama sistemlerinin ihtiyaç duyduğu bakım-onarım çalışmalarının ve gerekli yatırımların yapılmadığı anlaşılmaktadır (Arynova, Schmeier, 2021: 4-8).

Kırgızistan ve Tacikistan arasında sınırların tespiti amacıyla 2000 yılında bir hükümetler arası komisyon kurulmuştur. Ancak, özellikle Voruh bölgesinde sınır çatışmaları ve gerginlikler bitirilememiştir. 2000'li yılların başında, Kırgızistan ihtilaflı bölgelerde ikamet eden Tacik nüfusu Kırgız vatandaşlığına geçmeleri için zorlamıştır. 800'ün üzerinde Tacik aile Kırgız vatandaşı olmuştur. Negmatullo Mirsaidov'a göre, Kırgızistan, sınır tespitinde avantaj sağlaması bakımından Kırgız vatandaşlarının bulunduğu bölgelerin Kırgızistan'a ait olacağı savıyla hareket etmiştir (Baizakova, 2017: 229).

Bu noktada, her iki ülkedeki iç siyasete de kısaca değinmekte fayda vardır. Kırgızistan lideri Sadır Caparov henüz Kırgızistan'da iç istikrarı sağlayamadığı bir dönemde, Tacikistan'la olan sınır sorunları ülkedeki otoritesi bakımından bir sınama teşkil etmektedir. Bu nedenle Kırgızistan Hudut Muhafaza Birimlerinin teçhizat bakımından güçlendirilmesi amacıyla adımlar atmıştır. Tacikistan lideri İmamali Rahman ise, meselelere milliyetçilik açısından yaklaşmaktadır. Sınır müzakerelerinde Kırgız tarafına ödünler vermesi, yönetimi bakımından bir zayıflık göstergesi olarak yorumlanabilmektedir (Gupta, 2022).

Fergana Vadisi'nin iki önemli ülkesi olan Özbekistan ve Kırgızistan ise sınır ihtilaflarına ilişkin görüşmelerinde ilerleme kaydetmiştir. 1996 yılında iki devlet arasında imzalanan Ebedi Dostluk Antlaşması'nın bu süreçte şüphesiz önemi vardır. Diğer bir teşvik edici gelişmenin ise, 1999 Şubat ayında Taşkent'te vuku bulan saldırıların faillerinin ihtilaflı sınır bölgelerinden sızmış olmalarına dair bilgiler üzerine, sınırların daha iyi kontrol altına alınması amacıdır (Gabdulhakov, 2015: 7). Geline aşamada, 2017 yılında iki ülke arasında sınır bölgelerindeki kontrol noktaları kaldırılmıştır. Çalışmamızın önceki bölümünde de belirtildiği üzere, Batken'deki Oş bölgesinde 2019 Eylül ayında toprak takası yapılmıştır.

Voruh İç Toprakları ve Çatışmalar

Günümüzde Fergana Vadisi'ndeki gerginliklerin "sistemik nedenleri" arasında, bağımsızlık sonrasında iç sınırların aniden uluslararası sınır olması ve eskiden kolay olan sınır geçişlerinin zorlaşması; nüfus artışı, iklim değişikliği, su ve toprak kaynaklarının kısıtlı olması sayılmaktadır (Jasutis, 2021: 82-83). Bu nedenlerin kökenleri ise SSCB dönemine kadar uzanmaktadır. Voruh iç toprakları bu bağlamda önemli bir saha çalışması örneği teşkil etmektedir.

Isfara eski başkanı Mirzosharif Islomidinov'a göre (Nadirov, 2021), Isfara ve Batken bölgelerindeki sınırlar ilk kez Komünist Parti Merkez Komitesi tarafından 1924 yılında tespit edilmiştir. Bu bölge, Rusya Federasyonu bünyesindeki Kara-Kırgız Özerk Bölgesinde yer almaktadır. Anılan dönemde Voruh bir iç toprak değildir. Voruh içinde bir karayolu geçmekte ve bölgeyi Isfara bölgesine bağlamaktadır. Voruh'un iç topraklar olmadığına dair diğer bir belge ise, SSCB Merkez Yürütme Komitesi'nin 4 Mayıs 1927 tarihinde aldığı karardır. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de bu karara atıfla, 23 Mayıs 1927 tarihli ve 15/4 sayılı kararı almıştır. SSCB Merkez Yürütme Komitesi'nin mezkûr kararı, ayrıca, Kırgız Merkez Seçim Komitesi Başkanlığı'nın 7 Haziran 1927 tarihli ve ASSR-27 sayılı kararında da yer bulmuştur. Islomidinov'a göre tüm bu kararlar, Voruh'un bir iç toprak değil, Isfara bölgesine ait olduğunu göstermektedir. Öte yandan, SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin 1947'de Özbek ve Kırgız Cumhuriyetleri arasındaki iç sınırların belirlenmesine dair değerlendirmesi sonucunda kabul edilen ve Sovyet Kartografi Genel Müdürlüğü'nün de atıfta bulunduğu haritaya göre Voruh ve etrafındaki bölge Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne aittir.

1950’li yıllarda, Tortkul kanalı ve su rezervuarının inşası planlanmıştır. Bazı bölgelerde, kanaldan çıkan su yollarının Isfara bölgesinden geçmesi öngörülmüştür. Kırgız tarafı bu hususun ele alınması için bir Eşitlik Komisyonu (İngilizce Parity Commission) kurulmasını önermiştir. Komisyon, Isfara bölgesindeki binlerce hektar arazinin Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyet’ine devrini önermiştir. Karşılığında, Kırgız tarafı Tortkul rezervuarının Cumhuriyetlerin müşterek tesisi olarak kullanımını ve Isfara bölgesindeki 3500 hektar arazinin sulanmasını kabul edecektir. Tacik Sovyet Sosyalist Yüksek Konseyi Başkanlığı, Eşitlik Komisyonunun söz konusu raporunu kabul etmemiştir. Tacik makamları bu nedenle bahse konu düzenlemeyi onaylanmadığından, hukuki açıdan geçerli olmadığını ileri sürmektedir. Ancak Kırgız tarafı raporu tek taraflı onaylamış ve haritaları buna göre değiştirmiştir. Tacik tarafı, rapor kendileri tarafından onaylanmadığından, Sovyet Kartografi Genel Müdürlüğü tarafından SSCB haritalarını değiştirme cihetine gitmemiştir. 1960’lı yıllarda inşa edilen Tortkul rezervuarı, Tacikistan topraklarında gösterilmiştir (Nadirov, 2021).

1963 yılında, Voruh Köy Konseyi’ne bağlı “Pravda” Kolhozu, SSCB Su Kaynakları Bakanlığı’nın desteğiyle Isfara nehrinin sol cenahında 10 yıl içinde 700 hektar tarım arazisi geliştirme çalışmasına başlamıştır. Bu çerçevede, kanallar, yollar, bahçeler yapılmış, Kırgız tarafı bu süre zarfında sessiz kalmıştır. Ancak, 1974 yılına gelindiğinde Kırgız tarafı bu topraklar üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren de gerginlikler baş göstermiştir. 31 Aralık 1974 günü bir grup Kırgız Voruh sakinlerine silahlı saldırıda bulunmuştur. SSCB Başsavcılığı olaya müdahale etmiştir. Uzun süren davalar sonucunda, SSCB yetkilileri bu toprakların bir bölümünün Batken’e (Kırgızistan) devrine karar vermiştir. Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yönetimi bu kararı kabul etmiş, 300 hektar tarım arazisi Kırgız tarafına tahsis edilmiştir. Aksay köyü bu şekilde kurulmuştur (Nadirov, 2021).

13 Haziran 1989 tarihinde, Isfara Nehrinden su kullanımı düzenlemeleri Kırgız tarafınca ihlal edildiği gerekçesiyle bölgede bir başka silahlı çatışma yaşanmıştır (SSCB Su Yönetimi Bakanlığı’nın düzenlemelerine göre, Kırgız tarafının her yıl 1 Nisan-1 Haziran döneminde günlük su akışından %2 pay alması öngörülmüştür). BM, esasen Kırgızistan’ın güney bölgelerinde içme suyu, sulama suyu konularında çiftçiler arasında bir rekabet bulunduğunu rapor etmektedir (Jasutis, 2021: 8).

Kırgız Samarkandek köyündeki 3000 kişinin Tacik Hoca Alo (İngilizce Khojai Alo) köyüne saldırdığı, 13-14 Temmuz 1989 tarihlerinde Tacik tarafından iki kişinin öldüğü, 24 kişinin yaralandığı raporlanmıştır. Bunun üzerine, Voruh, Çorkuh ve Sur yerleşim bölgelerinde olağanüstü hâl ilan edilmiştir. SSCB yönetimince bir diğer Eşitlik Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Komisyon, Voruh etrafında 68 hektar büyüklüğünde dağlık arazinin ve Hoca Alo bölgesindeki 18 hektar henüz ıslah edilmemiş arazinin Tacik tarafına verilmesini önermiştir. Voruh tarafınca geri alınmak istenen Isfara ve Çorkuh köyünün (nehir) memba bölgelerine dair sorunun çözümü ise ertelenmiştir (Nadirov, 2021). Böylece, kökleri SSCB’ye uzanan bir sınır ihtilafı, 1991 bağımsızlık sonrası döneme devredilmiştir.

Voruh, Kırgızistan’ın Leilek ve Batken bölgelerinin ortasında yer almaktadır. 2000 yılında Kırgız hükümeti, bu iki bölge arasında bağlantısallık kurmak amacıyla Samarkandik köyü ile Batken bölgesini birbirine bağlayacak yolun Voruh bölgesinden bir koridor şeklinde geçişine izin vermesini talep etmiştir. Tacikistan makamları, 2007 yılında bu yolun Voruh’un 272 metrelik bölümünden geçmesine, bu bölümün 49 yıllığına kiralanması koşuluyla müsaade etmiştir. Kırgız tarafı bu bölümde yol inşaatını yapmıştır. Tacikistan’ın bu izni, Kırgız tarafına verilen bir taviz olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Kırgızistan bilahare, kısmen Voruh sınırlarından geçen Batken-Aksay-Tamdik karayolu inşaatına başlamıştır.

27 Nisan 2013 tarihinde meydana gelen gerginlikler, bölgedeki Kırgız ve Tacik halk arasında fiziki saldırı, taşıtlara zarar verilmesi ve rehine olaylarıyla sonuçlanmıştır. İki ülke makamları bir araya gelerek çatışmaları yatıştırmıştır (Shultz, 2021). Kırgız tarafı bir bölümü Voruh’tan geçen 17 kilometrelik karayolunun inşaatına devam ederken, Voruh sakinleri karayolunda çalışan işçileri engellemişlerdir. Voruhluların iddialarına göre, kendi bölgelerinden geçecek karayolunun her iki tarafı dikenli tellerle çevrilecek olup, hayvanlarını otlatmaları mümkün olmayacaktır (IWPR, 2013).

11 Ocak 2014 tarihinde bölgede çıkan gerginlikler ise görünürde yine yol yapımıyla alakalı olmuştur. Kırgız tarafının Aksay-Tamdik çevreyolu inşaatının bir bölümünün Voruh topraklarından geçtiğini ileri süren Voruhlular, yol işçilerini engellemişlerdir. Tacikistan, yolun geçeceği bazı bölümlerin Voruh iç topraklarına ait olduğu yolundaki tutumu desteklemiştir (RFE, 2014). Kırgızistan

Duşanbe'deki Büyükelçisini istişareler için merkeze çağırıştır. Kırgız tarafı, çatışmalarda Taciklerin ağır silahlar ve roketlerle atılan bombaları kullandığını ileri sürmüştür (Gabdulhakov, 2015: 4). Tacikistan Başbakan Yardımcısı Murodali AliMardon ve Kırgızistan Başbakan Yardımcısı Abdyrakhman Mamataliev 11 Temmuz 2014 tarihinde Tacikistan'ın Kayrakkum şehrinde bir araya gelmiş ve olayların ortak bir komisyon tarafından inceleneceğini duyurmuşlardır (UNHCR, 2014).

2015 Ağustos ayında benzer olaylar vuku bulmuştur. Kırgız Hudut Muhafızları Tacik tarafından bir saldırı olacağı varsayımıyla ateş açmış ve iki Tacik vatandaşı yaralanmıştır. Kırgız ve Tacik makamları arasında 2015 yılında yapılan görüşmeler sonucunda, Kırgızistan Tacikistan'a ihtilafli bölgede 12 hektarlık bir arazi takası yapılmasını önermiştir. Tacik tarafı bu öneriyi değerlendireceğini bildirmiştir. Her iki taraf bazı binaların, köylerin ve mücavir arazilerin değişimini de görüşmeye başlamıştır. Öneri paketinde, sınır bölgesinde takas yapılan topraklarda yaşayanlara vatandaşlık verilmesi de yer almıştır. Pakete ilişkin görüşmeler bir sonuç vermemiştir. 27 Nisan 2016 tarihinde Voruh sakinleri Aksay-Tamdik karayolu çalışanlarına yeniden saldırmıştır. Gerekçe aynıdır: Yol, Voruh sınırlarını ihlal etmektedir. Saldırganlar iki Kırgız kamyon şoförünü rehlin almışlar ve iş makinalarına zarar vermiştir. Çatışmaya yaklaşık 1000 kişinin katıldığı bildirilmiştir (Baizakova, 2017: 229-230).

13 Mart 2019 tarihinde, (toplam 24,5 kilometre olan) Aksay-Tamdik yol inşaatının yeniden başlaması üzerine Aksay köyü yakınlarında bir başka çatışma patlak vermiştir. Bunun üzerine, Voruh sınırındaki Kırgız köylüler Tacikistan'ın Isfara bölgesinden Voruh'a giden yoldaki trafiği engellemiş; misilleme olarak Tacik tarafı Batken-Leilek yolundaki trafiği kesmiştir). Kırgızistan Devlet Başkanı Sooronbay Ceenbekov ve Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahman bir telefon görüşmesi yapmış ve çatışmaların nedenlerinin incelenmesini, tekrarlanmamasını ve sınırların belirlenmesini teminen ortak bir komisyon kurulmasını kararlaştırmışlardır. İki devlet başkanı, komşu iki ülkenin barış ve dostluk içinde yaşamaları gerektiğinin önemine işaret etmiştir (CABAR, 2019).

Devlet başkanlarının 2019 tarihindeki mutabakatına rağmen, 28-29 Nisan 2021 tarihinde bölgede en kanlı çatışmalar meydana gelmiştir. Hudut Muhafız Birlikleri ve askeri unsurlar çatışmalara müdahil olmuşlardır (Silvan, 2021). Kırgız tarafında 31 (diğer bazı kaynaklara göre 36) kişi ölmüş, yaklaşık 10.000 kişi tahliye edilmiştir (BBC, 2021). Tacik tarafında ise 19 kişinin öldüğü bildirilmiştir (Gupta, 2022). Tacik şoförler, olayı anlatırken herhangi bir güvenliklerinin bulunmadığını belirtmektedir (Aripov, 2021). Bu defa yaşanan çatışmaların temelinde, 2021 Mart ayında yapılan toprak takası görüşmelerine tepki gösterilmesi ve sonrasında da Golovnoy su rezervuarından Kırgızların kaçak su kullanımına dair iddialar ile kaçakçıların tespit edilmesi amacıyla Tacik tarafının tesise güvenlik kameraları yerleştirmesine tepkiler yer almıştır (Putz, 2021). Tacik tarafı ayrıca, Golovnoy su rezervuarının Kırgız tarafınca kontrol altına alınmak istendiğini öne sürmüştür (McGlinchey, 2021).

Her iki Devlet Başkanı yeniden görüşmüşlerdir (Kırgızistan tarafında yeni Devlet Başkanı Sadry Caparov vardır). Bu defa basına konuşan Tacikistan Devlet Başkanı, bundan böyle toprak takasının söz konusu olmayacağını bildirmiştir (Novastan, 2021). Çatışmaların durdurulması kararlaştırılmıştır (Khovar, 2021). Sorunların barışçıl yollardan çözülmesi çağrısında bulunulmuştur (EuroAsia Net, 2022). 3 Mayıs 2021 günü taraflar kendi sınırlarına çekilmişlerdir.

22 Ocak 2022 tarihinde sınırda yeni çatışmalar yaşanmış ve en az bir kişinin öldüğü rapor edilmiştir (EuroAsia Net, 2022). 14 Eylül 2022 günü bir başka çatışma vuku bulmuştur (Crisis 24, 2022). Bu defa, Kırgızistan tarafından insansız hava araçlarının kullanıldığı (EuroAsia Net, 2022) ve bu ülkenin sivil altyapıyı hedef aldığı ileri sürülmüştür (Singh, 2023). İki ülke Devlet Başkanları yeniden görüşmüş ve hudutların belirlenmesine dair müşterek komisyonun çalışmalarını yoğunlaştırması talimatı verilmiştir (Gupta, 2022).

Hudutların belirlenmesine dair resmi görüşmeler, 2023 yılında da devam etmiştir. Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki 975 kilometrelik sınırın 664 kilometresi üzerinde mutabık kalındığı iki ülke Devlet Başkanları tarafından açıklanmıştır (Chynybaeva, 2023).

Yukarıda özetlenen gelişmeler, Mustafa Uluçakar ve Ali Çağlar'ın Rambotsham ve diğerlerinden aktardığı uzlaşmazlıktan çatışmaya giden sürecin tüm aşamalarını kapsamaktadır. Nitekim, tarafların çıkarları su paylaşımı ve karayolunun geçeceği karayolunun güzergahı bakımından ayrılmış, ayrılan bu çıkarlar birbirlerine çelişki oluşturduğunda görüşmeler başlamış, ancak uzlaşma sağlanamadığından

zaman içinde Aksay köyü ve Voruh ahalisi arasında kutuplaşma başlamış ve bilahare şiddet olayları yaşanmıştır. Keza Uluçakar ve Çağlar'ın Wilmot ve Hocker'den aktardığı, kıt kaynaklar konusunda karşıt algılar edinen birbirine bağımlı iki grubun içinde bulunduğu uzlaşmazlık ve çatışmaya Voruh'taki mücadele bir örnek teşkil etmektedir (Sahı, Çelik, 2022).

Bölgeden Bakış Açıları

Fergana Vadisi'nde sınır çatışmalarından kaynaklanan istikrarsızlık ortamı, bölge ülkeleri tarafından da yakından takip edilmektedir. Bölgenin ticaret yollarının üzerinde bulunmasının yanı sıra önemli bir tarımsal üretim merkezi olmasının bölgesel yansımaları kaçınılmaz hale getirmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve Rusya, Orta Asya'da istikrarsız bir ortamdan zarar görecektir. Öte yandan, her iki ülkenin Rusya'da çalışan binlerce vatandaşı vardır. Rusya ve ÇHC, Orta Asya ülkelerine ikili planda güvenlik garantisi verebilecek bir stratejiye sahip değildir (Singh, 2023). Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır çatışmalarında askeri bir cepheleşmeden kaçınılmasını isteyen Rusya, soruna acil ve barışçı bir çözüm bulunmasını istemiştir. Rusya'nın istikrarın tesisi için gerekli desteği sağlamaya hazır olduğu ifade edilmiştir. Rusya, arşivlerinde henüz incelenmemiş bazı haritaların bulunduğunu ve sorunların halli için bu haritalara başvurulabileceğini açıklamıştır (Chynybaeva, 2023).

ABD Dışişleri Bakanı Anthony Blinken, Tacikistan Dışişleri Bakanıyla 17 Eylül 2022 tarihinde yaptığı görüşme sonrasında, Tacikistan ve Kırgızistan arasında ateşkes imzalanmış olmasından memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Bunun devamını dilemiştir (Singh, 2023). ABD'nin bu bölgedeki çatışmaları Rusya'nın müdahil olup olmama durumuna göre değerlendireceğini söylemek mümkündür.

Kırgızistan ve Tacikistan, Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı (İngilizce Collective Security Treaty Organization-CSTO) üyesidir. Teşkilat, iki ülke arasındaki sınır ihtilaflarına ilişkin olarak tarafsız bir tutum sergilemiştir. Ancak, 2022 yılındaki çatışmaların sonlandırılmasına yönelik olarak diplomatik arabuluculuk önermiştir (Silvan, 2021).

Bölgedeki durum, Kırgızistan'ın üye olduğu, Tacikistan'ın ise üye olmadığı Türk Devletleri Teşkilatı – TDT (İngilizce Organization of Turkic States-OTS) tarafından da izlenmektedir. Nitekim Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbaev, Antalya Diplomasi Forumu marjında 18 Haziran 2021 tarihinde Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Baghdad Amreyev'le bir görüşme yapmış ve Tacikistan sınırında yaşanan olaylar hakkında TDT Genel Sekreteri'ne bilgi vermiştir. Genel Sekreter, Kırgızistan'ın soruna adil ve kalıcı bir çözüm bulunmasına yönelik gayretlerini desteklediğini, Teşkilata üye ülkelerin çatışmadan zarar gören yerlerdeki sosyal ve kültürel mekânların rehabilitasyonu için gerekli desteği sağlayacağını bildirmiştir (OTS, 2021).

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında hukuken sona ermesinden sonra bağımsızlığını ilan eden Orta Asya Cumhuriyetlerinin sınırları konusu, bölgede bir istikrarsızlık unsuru olmaya devam etmektedir. Bu durum, Orta Asya ülkeleri arasındaki iş birliğini olumsuz etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bölgesel açıdan bakıldığında, ticaretin engellenmesi, doğal kaynaklardan istifade edilememesi, enerji tedarikinde güvensizlik, sosyoekonomik gerileme, terörün melce bulması ve uluslararası yatırımların çekilemediği bir ortamın oluşması söz konusu olabilir.

Kırgızistan topraklarındaki Tacik iç toprağı Voruh bölgesindeki ihtilaflar ve silahlı çatışmalar, birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Maddi zararın yanı sıra bölge insanında umutsuz bir bekleyişe yol açmıştır. Ayrıca, Kırgızistan'ın Duşanbe'deki Büyükelçisini Voruh'daki olaylar nedeniyle merkeze çağırması, iki ülke arasındaki siyasi krizin alametidir.

Çalışmamızda incelendiği üzere, bu durumun tarihsel nedenleri sarihtir: Fergana Vadisi'nde Sovyetler Birliği dönemindeki tarım, sulama ve etnik kökene dayalı yerleştirme politikaları, bağımsızlık sonrası dönemde adeta sorun üretici bir ortam yaratmıştır.

Ancak, bölgede sorunların barışçıl yöntemlerle halledilmesi bakımından olumlu örnekler de mevcuttur: Kırgızistan ve Özbekistan, sınır ihtilaflarını çözüme konusunda önemli mesafe katetmiştir. Oş'a ilaveten, Soh bölgesindeki düzenlemelere ilişkin olarak 1 Nisan 2021 tarihinde imzalanan anlaşma, iki ülke arasındaki olumu ilişkilere yeni bir ivme katmıştır (Tolipov, 2021).

Voruh iç topraklar sorunu, teorik açıdan bakıldığında “uzlaşmazlıktan” “çatışmaya” evrilmiş bir örnek olay olarak da incelenebilir. Nitekim Çağan'ın incelediği teorik çerçeve bakımından, Voruh'ta taraflar arasında var olan karşılıklı görüş ve taleplerin uzlaştırılmaması bilahare silahlı çatışmalara neden olmuş, taraflar diyalog yolunu seçmiş, ortak bir komisyonda görüşmeleri ilerletmiş ve uzlaşmaya barışçıl yöntemlerle varılması sürecini başlatmıştır. Sürecin sonunda herhangi bir uzlaşma sağlanamaması halinde, bir tahkime veya Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulup başvurulmaması konusunda ise bu aşamada herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken bir husus, Sovyetler Birliği döneminde merkezi otoritenin müdahalesiyle büyük çaplı silahlı saldırıların önlenmiş olması; Sovyetlerin dağılmasından sonra ise uzlaşmanın silahlı çatışma boyutu kazanmasıdır. İhtilafların çözümünde uluslararası yapının değişmesi de rol oynayabilmektedir (Çağlar, Uluçakar, 2022: 9-24).

Kırgızistan ve Tacikistan arasında Voruh iç topraklarına dair sınır düzenlemelerinden kaynaklanan ihtilafın çözüm sürecine ilişkin olarak aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür.

İlk olarak, iki ülke arasında devlet başkanları düzeyinde bir ortak siyasi iradenin ortaya konulması ve sürdürülmesi gerekir. Her iki tarafta yapılacak tek taraflı veya müşterek çalışmalar, bu ortak iradenin tezahürü şeklinde gerçekleşmelidir. Ortak siyasi iradenin bulunmadığı bir ortamda çalışmaların ilerlemesi mümkün görünmemektedir. İkinci olarak, çatışma vuku bulması halinde, 2000-2022 döneminde görüldüğü üzere çabucak şiddetlenebilecek olayları acilen yatıştırarak ve iletişimi derhal sağlayacak üst düzey bir mekanizmanın kurulması düşünülebilir. Bu iletişim kanalı, bölgedeki yetkililerin kararlarına derhal nüfuz edebilecek şekilde tasarlanmalıdır.

Üçüncü olarak, iki ülke arasında bir toprak takası yoluyla sorunların çözümlenmesi cihetine gidilmesi halinde, takası evlerinden ayrılmak zorunda kalabilecek halkın yeniden yerleşimini finanse edecek, her iki tarafın da katkıda bulunacağı bir ortak fonun kurulması düşünülebilir. Uluslararası destek alınabilir. Fonun bölge halkına iyi izah edilmesi gerekir. Bölge halkıyla istişare yapılması ve atılacak her bir adım için mutabakatlarının alınması elzemdir. Yer değiştirme zorunlu olmamalıdır. Bölgede kalmak isteyenlere, vatandaşlık dahil, her türlü medeni ve sosyal haklar tanınmalıdır.

Dördüncü olarak, su kullanımı konusunda, memba ve mansap ülkelerin ihtiyaçları bilimsel yöntemlerle tespit edilerek ve Sovyetler Birliği dönemindeki mekanizmalar da dikkate alınarak, yeni bir teknik düzenleme yapılması öngörülebilir.

Beşinci olarak, sınır bölgelerinde insan ve taşıt geçiş düzenlemeleri kolaylaştırılmalıdır. Sınırların yeniden belirlenmesi halinde, her iki tarafta kalabilecek aileler için serbest geçiş mümkün kılınmasının yanı sıra bölgesel ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla bölge halklarının da muayyen idari düzenlemelerle hareketliliği (günübirlik seyahatlerde vize muafiyeti gibi) mümkün olduğu ölçüde kolaylaştırılmalı, bürokratik formaliteler asgariye indirilmelidir.

Son olarak, uzlaşmanın barışçıl yöntemlerle sağlanamaması ve çatışmaların artması halinde, iki ülkenin de ortak siyasi irade göstermeleri durumunda, çatışmaların çözümü konusundaki uluslararası mekanizmalara (Çağlar, Uluçakar, 2022: 179-200) başvurulması düşünülebilir.

Kaynaklar

Aksakal, H. (2009). “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”. *Karadeniz Araştırmaları*. 6 (21).

Aripov, A. Roads And Water: What The Tajik Exclave Of Vorukh Wants After Tajikistan's Border Clashes With Kyrgyzstan, <https://en.currenttime.tv/a/roads-and-water-what-the-tajik-exclave-of-vorukh-wants-after-border-clash-with-kyrgyzstan/31242438.html>. (e.t.: 7 May, 2021).

Arynova A.; Schmeier S. (2021). Conflicts over water and water infrastructure at the Tajik-Kyrgyz border, <https://waterpeacesecurity.org/files/68>.

Baizakova, Z. Border Issues in Central Asia: Current Conflicts, Controversies and Compromises, <https://unisci.es/wp-content/uploads/2017/11/UNISCIDP45-9ZHULDUZ.pdf>. (e.t.: October, 2017).

BBC. Deadly fighting on Kyrgyzstan-Tajikistan border kills at least 31. (e.t.: 30 April, 2021). <https://www.bbc.com/news/world-asia-56940011> (e.t.: 10 Kasım, 2023).

Beissinger, M. R. (2011). Beyond the Nationalities Question? *Problems of Post-Communism*, 58:4-5, 35-45, DOI: [10.2753/PPC1075-8216580403](https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216580403). (e.t.: 8 December, 2014).

Central Asia Bureau for Analytical Reporting (CABAR). The Road of Contention. The Authorities of Kyrgyzstan and Tajikistan Begin Negotiations After a Border Conflict, <https://cabar.asia/en/the-road-of-contention-the-authorities-of-kyrgyzstan-and-tajikistan-begin-negotiations-after-a-border-conflict> (e.t.: 14 March, 2019).

Chynybaeva B. Kyrgyz Official Ignites Controversy On Anniversary Of Deadly Clashes On Border With Tajikistan, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-tajikistan-border-clashes-anniversary-controversy-tashiev/32599893.html> (e.t.: 19 September, 2023).

Crisis 24. Kyrgyzstan, Tajikistan: Border guards exchange fire near Vorukh exclave, <https://crisis24.garda.com/alerts/2022/09/kyrgyzstan-tajikistan-border-guards-exchange-fire-near-vorukh-exclave-sept-14> (e.t.: 14 September, 2022).

Çağlar, A.; Uluçakar, M. (2022). *Uluslararası Çatışma Çözümü ve Barışın Tesisi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Dünya Bankası. Dünya Bankası 2022 verileri, <https://www.worldbank.org> (e.t.: 12 Kasım, 2023).

EuroAsia Net. Kyrgyzstan, Tajikistan exchange sustained fire in remote border location, 14 September 2022, <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-tajikistan-exchange-sustained-fire-in-remote-border-location> (e.t.: 11 Kasım, 2023).

EuroAsia Net. Kyrgyzstan, Tajikistan: Portrait of destruction emerging after a day of fighting, 30 April 2021, <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-tajikistan-portrait-of-destruction-emerging-after-a-day-of-fighting> (e.t.: 12 Kasım, 2023).

EuroAsia Net. Tajikistan, Kyrgyzstan: Troops engaged in sustained gun battle along contested border, 27 January 2022, <https://eurasianet.org/tajikistan-kyrgyzstan-troops-engaged-in-sustained-gun-battle-along-contested-border> (e.t.: 11 Kasım, 2023).

Fitzpatrick, S. (2022). *Kısa SSCB Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Gabdulhakov, R. Geographical Enclaves of the Fergana Valley: Do Good Fences Make Good Neighbors? https://osce-academy.net/upload/Policy_briefs/Policy_Brief_14.pdf. (e.t.: 20 March, 2014).

Gabdulhakov, R. The highly securitized insecurities of state borders in the Fergana Valley, <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2015/04/CAF-papers-9-Rashid-Gabdulhakov.pdf> (e.t.: March , 2015).

Gupta, P. K. Kyrgyzstan-Tajikistan Border Clash: An Analysis, <https://www.vifindia.org/print/10729> (e.t.: 23 September, 2022).

Institute for War and Peace Reporting (IWPR). Tajiks, Kyrgyz Grapple With Frontier Issues, <https://iwpr.net/global-voices/tajiks-kyrgyz-grapple-frontier-issues> (e.t.: 21 May, 2013).

Jasutis G. (Ed.). Mapping Fragile Areas: Case Studies from Central Asia, <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/MappingFragileAreasCaseStudies.pdf> (e.t.: 17 March, 2021).

Joldoshev, A. (2013). “Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar”. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu-OAKA*. 8 (15).

Karakaya İ.; Uzun, Y.U. (Ed.). (2023). *Afganistan, Tarih Sosyokültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kaya, A. (2012). “SSCB Sonrası Coğrafyada Ulus İnşa Süreci: Kazakistan Örneği”. *Alternatif Politika*. 4 (3).

Khovar, N. (2021). Tacikistan Hükümet Açıklaması. Duşanbe, 30 Nisan 2021, Tacikistan Hükümeti Ulusal Enformasyon Ajansı, <https://khover.tj/rus/2021/04/sovmetnoe-zayavlenie/> (e.t.: 12 Kasım, 2023).

- McGlinchey, E. (2021). The April 2021 Kyrgyz-Tajik Border Dispute: Historical and Causal Context, https://www.crossroads-ca.org/wp-content/uploads/2021/07/McGlinchey_EN.pdf (e.t.: July, 2021).
- Muhammedcanov, A. (2009). "Siriderya", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siriderya> (e.t.: 12 Kasım, 2023).
- Nadirov, B. How Vorukh became an "enclave". The history of the Tajik-Kyrgyz conflict, <https://asiaplustj.info/en/news/centralasia/20210422/how-vorukh-became-an-enclave-the-history-of-the-tajik-kyrgyz-conflict> (e.t.: 22 April, 2021).
- Novastan. What are the underlying reasons for the deadly Kyrgyz-Tajik border clashes?, 3 May 2021, <https://novastan.org/en/tajikistan/what-are-the-underlying-reasons-for-the-deadly-kyrgyz-tajik-border-clashes/> (e.t.: 12 Kasım, 2023).
- OTS (Organization of Turkic States). Secretary General of the Turkic Council met with Minister of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic, Press Release, <https://www.turkicstates.org/en/haberler/secretary-general-of-the-turkic-council-met-with-minister-of-foreign-affairs-of-the-kyrgyz-republic-2268>. (e.t.: 18 June, 2021).
- Putz C. Violent Clashes at the Troublesome Kyrgyzstan-Tajikistan Border, <https://thediplomat.com/2021/05/violent-clashes-at-the-troublesome-kyrgyzstan-tajikistan-border/>.
- Radio Free Europe (RFE). Small Exclave Spells Big Problems For Kyrgyzstan, Tajikistan, January 16 2014, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-tajikistan-exclaves-vorukh-tensions/25232311.html> (e.t.: 10 Kasım, 2023).
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rozhkov-Yuryevsky, Y., (2013). The concepts of enclave and exclave and their use in the political and geographical characteristic of the Kaliningrad region. *Baltic Region*, 2.
- Salı, O.; Çelik, Ş. (2022). "Uluslararası Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Hukuk", *Uluslararası Çatışma Çözümü ve Barışın Tesisi*. Ed., A. Çağlar; M. Uluçakar. Ankara: Nobel Yayınları, 179-200.
- Shultz, D. Mapping Central Asian Enclaves, <https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/mapping-central-asian-enclaves> (e.t.: 3 December, 2021).
- Silvan, K. Water and fire at Kyrgyz-Tajik border: Ferghana Valley's security environment could take a turn for the worse, <https://www.fiia.fi/sv/publikation/water-and-fire-at-kyrgyz-tajik-border?read> (20 May, 2021).
- Singh, Y. Kyrgyzstan – Tajikistan Conflict: Impact on Regional Cooperation, https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=1&ls_id=9052&lid=5887 (e.t.: 7 February, 2023).
- Tolipov, F. The Sokh Enclave: A Breakthrough in Central Asian Cooperation, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13669-the-sokh-enclave-a-breakthrough-in-central-asian-cooperation.html> (21 April, 2021).
- UNHCR. Tajik-Kyrgyz commission to investigate violence near Vorukh exclave, <https://www.refworld.org/docid/53ce30c914.html> (11 July, 2014).
- Yürük, E. (2023). "İngiltere'nin Afganistan Politikası: İmparatorluklarının Mezarında Güneşi Batmayan İmparatorluğun Güç Mücadelesi", *Afganistan, Tarih Sosyokültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika*. Ed., İ. Karakaya; Y. U. Uzun. Ankara: Nobel Yayınları, 337-356.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİSYON ONAYI: Çalışmada etik komisyon onayına gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TELİF HAKKI VE BENZERLİK RAPORU: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir; çalışmanın benzerlik raporu alınmıştır.

BİLİMSEL VE ETİK İLKELERE UYGUNLUK: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların “Kaynaklar” başlığı altında belirtildiği beyan olunmuştur.